

κοινωνία καί τεχνολογία

*Παραδοσιακή κοινωνία και φεουδαρχικός
τρόπος παραγωγής. Συμπεράσματα
έθνο-κοινωνιολογικής έρευνας*

ΤΟΥ
Claude Rivals

*Δρος Κοινωνιολόγου - Έθνολόγου
Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών
Πανεπιστήμιο Toulouse Le Mirail*

Μετάφραση: Βασ. Σ. Α. Παπαϊωάννου

Τό κείμενο του άρθρου που ακολουθεί αποτελεί απόσπασμα από την έθνο-κοινωνιολογική εργασία (που εκδόθηκε και σε βιβλίο) του Claude Rivals, με τίτλο: *‘Ο άνεμόμυλος και ο μύλωνάς στην παραδοσιακή γαλλική κοινωνία*.

Ο C. Rivals είναι επιμελητής στο Ίνστιτούτο Κοινωνικών Έπιστημών του Πανεπιστημίου Toulouse Le Mirail, υπεύθυνος του μαθήματος της εθνολογίας. Έπειδή ο τίτλος της εργασίας του είναι πιθανό να προκαλέσει παρεξηγήσεις, είναι απαραίτητο να διευκρινίσουμε ότι ο C. Rivals δεν είναι ένας νοσταλγικός λαογράφος που προσπαθεί να μελοποιήσει τον παλιό καλό καιρό.

Στά πλαίσια του πανεπιστημιακού προγράμματος, ο συγγραφέας καθιέρωσε την έρευνητική πορεία του πάνω στην ευρωπαϊκή εθνολογία, και ειδικότερα στην έρευνα μιάς συγκεκριμένης σχέσης που θα τον οδηγήσει στη μελέτη της κοινωνικής συμβολικότητας. Η ειδική αυτή σχέση είναι η περίπτωση της πολιτιστικής τεχνολογίας. Μέ άλλα λόγια, όπως τό λέει και ο τίτλος του άρθρου, η σχέση κοινωνίας και τεχνολογίας θα μελετηθεί στη μορφή ενός συγκεκριμένου τρόπου παραγωγής που είναι ο μύλος, ο άνεμόμυλος.

Όπως θά φανεί και στο κείμενο, ο μύλος δεν είναι κάτι ούδέτερο ούτε απλώς ρομαντικό. Η κυριαρχία του αποτέλεσε ουσιαστική συμβολή στον προσδιορισμό των σχέσεων του φεουδαλισμού με την τεχνολογία και φυσικά στον προσδιορισμό των ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων. Τόν άνεμόμυλο, κάποιος τόν χειρίζεται και τόν διαχειρίζεται, θά πει ό έρευνητής σε κάποια στιγμή.

Τό κείμενο που ακολουθεί διασκευάστηκε ειδικά για άρθρο και άφορά τά συμπεράσματα στά όποια κατέληξε ό συγγραφέας σ' αυτή τή φάση της εργασίας του.

Όπως σε κάθε κοινωνική έρευνα, έτσι κι έδώ τά συμπεράσματα είναι ταυτόχρονα και έρωτηματικά, έρωτήσεις στις όποιες δεν δόθηκε άπάντηση, καινούργιες άπορίες.

Θά μπορούσε κανείς, στην προσπάθειά του να ένωματώσει τό έργο του Rivals, νά τό κατατάξει στη συνέχεια τών εργασιών της γαλλικής εθνολογικής σχολής με σύνθημα τίς «τεχνικές και κοινωνικές σχέσεις». Θά είχαμε τότε ν' αναφέρουμε πολλά όνόματα: τών δασκάλων Haudricourt, Leroi-Gourhan, Parain, και τών μαθητών Cresswell, Ravis-Giordani, Parain, Jest, Brunhes-Delaunay...

Τά συμπεράσματα της εργασίας του συγγραφέα που εργάζεται κοντά στον καθηγητή Leduit, διευθυντή του Ίνστιτούτου, θά ήταν πιά εύκολο νά άξιολογηθούν άν είχαμε μιά γενική άποψη του συνολικού έργου.

Η χρονική διάρκεια της έρευνας ήταν μεγάλη, και ό Rivals μελέτησε έξονυχιστικά τίς τεχνολογικές σχέσεις του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής. Για νά πετύχει τήν έπίσημανση όρισμένων περιπτώσεων που ξεφεύγουν από τίς καθαρά φεουδαρχικές δομές—και έδώ είναι ή ουσιαστική συμβολή της έρευνητικής εργασίας του συγγραφέα—, ό Rivals ανακοινώνει τή μεθοδολογική έκλογή του που είναι ή έθνο-κοινωνιολογική άνάλυση.

Σ' ένα δεύτερο στάδιο, έπιβεβαιώνεται άλλη μιά φορά ή άπαιτήτη λεπτομερειακή περιγραφή του Corpus—που έδώ άποτελείται από όλες τίς υπάρχουσες μονάδες μύλων στό γαλλικό χώρο. Η έπιμονή στην περιγραφή τεχνικών λεπτομερειών δεν είναι άχρηστη, γιατί, όπως είπαμε, ό μύλωνάς χειρίζεται και διαχειρίζεται, έχει σχέσεις με κοινό, με πελάτες, προχωρεί σε άνταλλαγές, έμπορεύεται...

Όλόκληρο τό δεύτερο μέρος άφιερώνεται στη διαπίστωση μορφολογικών και λειτουργικών διαφορών κατά γεωγραφική περιφέρεια, σε συνδυασμό με μιά τεχνολογική, αρχιτεκτονική άνάλυση μαζί με τή γραφική και φωτογραφική εικόνα. Η κατάληξη είναι παρουσίαση σειράς προτάσεων για κοινωνιολογική άνάλυση της άγροτικής κοινωνίας. Όρολογικές διευκρινίσεις (άγροτική, χωριάτικη, τεχνολογική, παραδοσιακή, άρχαϊκή κοινωνία) που δείχνουν τήν προτίμηση του συγγραφέα στον όρο «παραδοσιακή κοινωνία» και που συνεπάγονται θεωρητικές τοποθετήσεις, ολοκληρώνουν τό έργο του Rivals, κι έτσι καταλήγει στά συμπεράσματα-έρωτηματικά τών παρακάτω γραμμών.

Η προσπάθεια για τήν άνάλυση της κοινωνικής και άρχιτεκτονικής συμβολικότητας θά περάσει μέσα από τή σχέση της

ἀρχιτεκτονικής και τεχνολογίας, της κοουλτούρας και της τεχνολογίας που σημαίνει ότι κάθε στοιχείο της καθημερινής ζωής πρέπει να μελετηθεί. Τό αντίκειμενο της μελέτης είναι, λοιπόν, η παραγωγική δύναμη κάτω από τό πρίσμα μιάς συγκεκριμένης μορφής οικονομικών και κοινωνικών διαδικασιών. Ήφευρση, τελειοποίηση, διάδοση είναι τά στέδια πού εξετάζονται. Κιόνος παρονμοστικής: ή συμπεριφορά τού άτομου, πού στό πρόσωπο τού μιλώντα συνδυάζει σκέψη και πράξη, άρα, άρνηση τού κατακεραματισμού της έργασίας σέ πνευματική και χειρωνακτική έργασία.

Ή έρευνα θά περάσει αναγκαστικά άπό μιά άνασκόπηση τού όρου «παραδοσιακή κοινωνία», όπως έρμηνεύτηκε άπό τίς διάφορες κοινωνιολογικές σχολές. Ή προσπάθεια νά μίν οδηγηθεί ή έρευνα σ' ένα μνημονιαστικό πλαίσιο, είναι μόνιμο γνώρισμα της έργασίας τού Rivals.

Τέλος, ή μελέτη τών τεχνικών και πολιτιστικών σχέσεων άπαιτεί, στό πλαίσιο συγκρότησης μιάς ευρωπαϊκής έθνολογίας, τή διεύρυνση τού έρευνητικού πεδίου, πέρα άπό τά σύνορα ενός κράτους. Βέβαια, σ' αυτήν άκόμα ή φάση, ό ύποχρεωτικός περιορισμός σ' ένα κράτος δέν άφαιρεί τίποτα άπό τήν έγκυρότητα της κοινωνιολογικής θεωρησης και τών γενικευμένων προτάσεων της. Μέ τήν ευχή νά μίν οδηγηθεί ό έρευνητής νά μελετήσει πράγματα πού τά γνωρίζει όλος ό κόσμος, όπως συμβαίνει άσυνείδητα πολλές φορές, ό συγγραφέας καλεί τούς συναδέλφους ένδιαφερόνται νά δηλώσουν τήν επιθυμία τους γιά συνεργασία. Όπως λέει όμως και ό R. Ledgvi, ό συγγραφέας δέν καλεί τόσο πολύ συνεργάτες όσο συνοδοιπόρους!

ΒΑΣΙΛΗΣ Σ.Α. ΠΑΠΑΓΕΩΡΓΙΟΥ

προβλήματα μεθοδολογίας

Ή παραδοσιακή κοινωνία, οί άνεμόμυλοι, τά χωριάτικα σπίτια, ή λαϊκή αρχιτεκτονική, είναι πολύ της μόδας. Ίσως αυτό είναι μιά άλλη όψη της σημερινής κοινωνίας, πού δέν μπορεί νά βρεί τήν ισορροπία και τή γαλήνη της. Μήπως όμως τό φαινόμενο αυτό άποτελεί τό αντίδοτό της; Σήμερα, παρακολουθούμε τή διαδικασία εξαφάνισης της άγροτικής τάξης, όπως επίσης συνειδητοποιούμε τήν εξαφάνιση της φύσης—άφου προσπαθούμε νά τή διατηρήσουμε σέ πάρκα και όρυμούς (τά λεγόμενα «έθνικά» πάρκα). Ταυτόχρονα, χάνεται ή λαϊκή παράδοση και κοουλτούρα πού προσπαθούμε νά τή διατηρήσουμε μέσα στό διαμερισμένα τών πνευματικών κέντρων, ενώ τό λαϊκό πανηγύρι πέθανε πιά και τίποτε δέν πήρε τή θέση του.

Ή συνεχή προσπάθεια πού καταβάλλεται σήμερα γιά νά διαωνίσουμε αυτά τά φαινόμενα σημαίνει ότι άγωνιζόμαστε γιά τήν επιβίωση τούς μέσα σέ βάλαμο «ένδοτικης παρακολούθησης». Έτσι, τό λαϊκό πανηγύρι μās θυμίζει τή βαρεία άναπνοή τού άσθενούς πού βρίσκεται στό θεραπευτήριο κάτω άπό τήν προστασία της σύγχρονης κοινωνίας. Τό ίδιο επίσης συμβαίνει και μέ τά παραμύθια, τούς θρύλους ή τά λαϊκά τραγούδια πού ξαναζωντανεύουν τεχνητά όσο διαρκεί ή χολήψια τους.

Όμως, είναι άπαραίτητο, μέ διάφορους τρόπους, νά πραγματοποιηθεί μιά βαθειά τομή, τόσο στό άμεσο όσο και στό μακρινό παρελθόν, γιά νά

μυορέσουμε νά γνωρίσουμε, όσο γίνεται πίο ολοκληρωμένα, τά συστατικά στοιχεία της άποκαλούμενης παραδοσιακής κοινωνίας και τού παραδοσιακού πολιτισμού. Μ' άλλα λόγια, επιβάλλεται μιά προσπάθεια άνακατασκευής ή άναδημιουργίας. Μή ξεχνάμε ότι αυτό πού σήμερα θεωρείται «έξαιρετικό» μοναδικό, ήταν γιά ολόκληρους αιώνες καθημερινό, κοινό, έπομένως σημαντικό. Πρέπει λοιπόν νά γίνει μιά «είσβολή» στην καθημερινή ζωή και στός τρόπους σκέψης τών περασμένων αιώνων.

Ξεκινώντας τήν έρευνα μέ αντικείμενο τούς άνεμόμυλους ή έχοντας άποφασίσει τήν πραγματοποίηση μιάς έθνολογικής άνάλυσης, είναι άποραίτητο νά ύποκύψουμε και σέ μιά δεύτερη επιστημονική άπαίτηση πού μās ύποχρεώνει νά διακόψουμε τίς σχέσεις μās μέ τό χώρο μέσα στόν όποιο άνήκουμε, όπως επίσης και μέ τό χρόνο. Ό έθνολόγος θά πρέπει νά μεταναστεύσει σ' έναν καινούργιο χώρο, πολλές φορές χωρίς ιστορία. Σ' αυτό τό στάδιο της έθνογραφίας, πού είναι ή προπαρασκευαστική έργασία της έθνο-κοινωνιολογίας, τά προβλήματα είναι πολλά και δύσκολα. Ή προσπάθεια αυτή της επέκτασης στό χώρο και στό χρόνο οδηγεί στην εξέταση της καθημερινότητας πού μέ τήν εξέλιξη πρós τούς σύγχρονους καιρούς φθάνει σέ μέγας αλλοιωμένη και παραλλαγμένη. Σήμερα, τό περιβάλλον άποτελείται άπό άστικές και βιομηχανικές μορφές πού τείνουν όλο και περισσότερο νά μετατρέψουν τό μύλο σ' ένα παράξενο αντικείμενο. Ή προσέγγιση του δέν άπαιτεί ιδιαίτερες γνώσεις φυσικής ή μηχανικής,άλλα περισσότερες μερικούς κανόνες της στοιχειώδους λειτουργίας του μαζί με μερικές συναισθηματικές μάλλον παρά γνωστικές ικανότητες.

Μ' αυτά τά μέσα στη διάθεσή μās, θά έπιχειρήσουμε ν' άνακαλύψουμε τήν αρχιτεκτονική και τεχνική μορφή αυτών τών παραδοσιακών κατασκευών. Δέν θά πρέπει νά προκαλέσει έκπληξη ή έρώτηση «τί είναι μύλος». Κατ' άρχήν, όνομαζόμαστε μύλο κάθε συνδυασμό (ζευγάρι) δύο μυλοπέτρων πού είναι σέ θέση νά άλέσουν όποιοδήποτε σπόρο. Στη γαλλική γλώσσα, ή λέξη «moulin» προέρχεται άπό τή λέξη «meule» (μυλόπετρα) πού κινείται άπό τή μυϊκή δύναμη τού ανθρώπου (παραγωγική δύναμη) και ταυτίζεται έτσι μέ μιά συγκεκριμένη λειτουργία, τό άλεσμα τών σιτηρών. Άνεξάρτητα άπό τή χρονική εξέλιξη, ή παραπάνω λειτουργία παραμένει κεντρική. Ό μύλος προσαρμόζεται μέ τήν πάροδο τού χρόνου στις διάφορες πηγές ενέργειας. Ή άντικατάσταση τού ανθρώπου άπό τή δύναμη τού ζώου, ή χρησιμοποίηση τού νερού, άργότερα τών ρευμάτων, τού άνέμου... Άλλά μέ τή χρησιμοποίηση τού νερού, ό,τι «γυρίζει» όνομάζεται «μύλος»: έργοστάσια όπου λειτουργούν μεγάλα πιεστήρια, πρόνινα κτλ., όνομάζονται μύλοι. Και ή ιστορική έ-

ξέλιξη τῆς ὁρολογίας τοῦ μύλου συνεχίζεται ἀκόμα καί στήν ἐποχὴ τῆς ἀτμομηχανῆς τῇ στιγμῇ πού παρουσιάζονται νέα μέσα παραγωγῆς, διαφορετικὰ ἀπὸ τὰ προηγουμένα. Ἐτσι, κατασκευάζονται οἱ διάφορες ἐννοιες τῆς λέξης «μύλος», πάντοτε ἀνάλογα μέ τίς ἐφευρέσεις τῆς τεχνικῆς. Χαρακτηριστικό στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι μιὰ ἀποψη τοῦ Κάρλ Μάρξ: «Ἡ ἱστορία τῶν μύλων ἐπιτρέπει νά παρακολοθηθεῖ κανεῖς βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξη τῆς μηχανικῆς, γενικά». Στὴν Ἀγγλία, τὸ ἐργοστάσιο ὀνομάζεται ἀκόμα «mill», στὴ Γερμανία «mühle»...

Ἡ ἀνασύσταση τῆς στοιχειώδους τεχνολογίας τοῦ μύλου παρουσιάζει διαφοροποιήσεις ἀνάλογα μέ τὸ μέγεθος τῆς μηχανῆς καί τίς διαφορὲς ἀντιλήψεων τῆς ἀρχιτεκτονικῆς. Οἱ διαφοροποιήσεις αὐτὲς ἐντοπίζονται σὲ πολλές γεωγραφικὲς περιοχές, ὅχι ὁμοῦ χωρὶς τάξη στὸ χώρο, πράγμα πού θὰ μᾶς ἐπέτρεπε νά ἐννοήσουμε ὅτι οἱ μορφές, ἐξαιτομικευμένες σὲ ἐποχές ἐπαρχιακῶν ἰδιομορφιῶν, ἀντιστοιχοῦν σὲ διαφορετικούς πολιτισμούς.

Ἡ ἀλεστιά μας περιορίστηκε ὑποχρεωτικά στὸ χώρο, χωρὶς αὐτὸ νά σημαίνει ὅτι τὰ καθιερωμένα σύνορα εἶναι ἀπόλυτα. Ἐπίσης, ὑποχρεωθήκαμε νά περιοριστοῦμε καί στὸ χρόνο. Μιά χιλιετία χωρίζει τὴ γέννηση τῶν μύλων ἀπὸ τὸ θάνατό τους, διάστημα ἀρκετὰ μεγάλο γιὰ νὰ δυσκολεῖται τὸ ἔργο τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ἐθνολόγου. Παρ' ὅλους αὐτοὺς τοὺς περιορισμούς, δημιουργήσαμε ἓνα ὅσο γίνεται πιὸ ὁλοκληρωμένο corpus πού ἀποτελεῖται ἀπ' ὅλες τίς μονάδες μύλων πού ὑπάρχουν ἀκόμα ἐνῶ σήμερα στὸ γαλλικὸν χωρὸν, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ εἶδος τῆς ἐνέργειας πού χαρακτηρίζει τὸν καθένα (ἀνεμόμυλος, νερόμυλος...).

Λάβουμε μερικά διευκολυντικὰ μέτρα: Ἄν, προκειμένου νά μελετήσουμε τὴ μορφολογικὴ καί λειτουργικὴ τεχνολογία τῶν μύλων, περιοριστήκαμε μόνο στοὺς ἀνεμόμυλους, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι μόλις ἀναφερόμαστε στὸ μυλωνά, δηλαδή, στὶς πύλινες μορφὲς πού ἀφοροῦν, ἀπὸ κοινωνιολογικὴ ἀποψη, τὴν καθημερινὴ ζωὴ, ἐργασία, τίς θέσεις καί τοὺς ρόλους μέσα στὶς ὁμάδες τοῦ χωριοῦ, ὁ ἀνεμόμυλος σπάνια μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ εἰδικὴ ἢ μεμονωμένη περίπτωση. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιὰ τὸ άτομο τοῦ μυλωνά, πού ἀντιπροσωπεύει τὸ μικρὸ ἐλεύθερο ἐπαγγελματία, τὸ βιοτέχνη.

Ἐνῶ ὁμοῦ ὁ «ἐθνολογισμός» ὅπως ἐπίσης καί ὁ «φολκλорισμός» μποροῦν πολὺ καλὰ νὰ ἐρωτοτροπήσουν μέ ἀντιδραστικὲς ἰδεολογίες, κυρίως κάτω ἀπὸ τὸ κάλυμμα πολιτιστικῆς διάσωσης ἢ φυλετικοῦ προοδευτισμοῦ, ὁ ἐρασιτέχνης ἢ ὁ ἐπιστήμονας μᾶς θμιίζουν ἐκείνους πού βρίσκουν χαμένους θησαυροὺς, ἐκείνους πού ἡ καλὴ τους τύχη τοὺς δόνησε νὰ ἀνακαλύψουν π.χ. μιὰ φυλὴ ἀγρίων καί πού σκοπεύουν, δημιουργώντας πολιτιστικὲς περιοχές, νά εὐνοήσουν τεχνητὰ τὴν ἐπιβίω-

ση καί τὴ διατήρηση τῶν δοξασιῶν τους μέ κατάλληλες «σχολές». Παρὰ τὴ σοβαρότητα τοῦ προβλήματος, δὲν ἀνῆλθουμε σ' αὐτοὺς πού θὰ καταδίκάζαν τὴ διατήρηση τόσο γραφικῶν «λουλουδιῶν». Δὲν κινδυνεύουμε ὁμοῦ ἔτσι νά δημιουργήσουμε ψεύτικα, τεχνητὰ λουλουδιὰ; Γιὰ αἰῶνες, πρὶν ἀπὸ τὴν ἐξάπλωση τῆς παιδείας καί τῆς διεύρυνσης τῶν ἐμπορευματικῶν συναλλαγῶν πού ἀναπτύχθηκαν χάρις τίς μεταφορές, τοὺς πολέμους καί τὴν πληροφόρηση, ὁ λαὸς δὲν μποροῦσε νὰ σκεφθεῖ παρὰ μόνο μέ ἀρχέτυπα σχήματα πού γιὰ πολὺ καιρὸ θεωρήθηκαν φυσικά, ἀλλὰ πού στήν πραγματικότητα ἦταν χυμένα στὸ οἰκονομικο-κοινωνικὸ καλούπι πού ἐπιστέγγαν ἡ φεουδοβασιλικὴ ἐξουσία καί ἡ θεϊκὴ τάξη. Ἦταν ἓνα τέλειο ἀρχιτεκτόνημα πού τὰ θεμέλιά του βυθίζονταν βαθιὰ στὴν ἀγροτικὴ οἰκονομία καί πού εἶχε ζωγραφισμένο τὸ πρόσωπο τοῦ Θεοῦ στὸ θόλο τοῦ κοινωνικοῦ καθεδρικοῦ ναοῦ. Σήμερα ὁμοῦ, πού τὸ οἰκοδόμημα εἶναι ἐτοιμόρροπο, ἂν δὲν ἔχει τελειῶς καταρρεῖσει, ὑπάρχει δυνατότητα νά διατηρήσουμε αὐτὰ τὰ μαργαριτάρια τῆς λαϊκῆς κουλτοῦρας, τῆς τέχνης καί τῆς παράδοσης, ἀλλὰ ἀπὸ ἐκείνη τῆς μουσειακῆς ἐκθεσης καί τῆς τήρησης ἀρχαίων; Ἀλλὰ, ἀφοῦ τὰ ἀντικείμενα εἶναι ἀρρηκτα συνδεδεμένα μέ οἰκονομικοὺς τύπους καί εἰδικότερα μέ μιὰ ὀρισμένη τεχνολογικὴ ἐποχὴ, πὼς θὰ ἦταν δυνατό νὰ ἐξαφανίσουμε τὴν ἐπιβίωσή τους, ὅταν ἡ τεχνικὴ, ἡ οἰκονομία, ἡ κουλτοῦρα, ἡ κοινωνία, ἀλλάξαν; Μήπως τὸ πρόβλημα δὲν ἔχει ἀπάντηση; Εἶναι ἄραγε ἀπαραίτητο νά προστατεύσουμε, νὰ διαφυλάξουμε τεχνητὰ αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἐνός «ἀρχαιοπολιτισμοῦ» (τὸ μύλο, τὸ χωριάτικο σπίτι, τὸ λαϊκὸ τραγούδι, τὸ παρὰμυθι); Κι ὁμοῦ, ἀφοῦ ἡ σύγχρονη κοινωνία θέλει νά ξεδιψάσει στὶς πηγές τῆς παράδοσης, μήπως αὐτὸ πού ἀναζητεῖ δὲν εἶναι τίποτα ἄλλο ἀπὸ τὴν εἰκόνα μιᾶς ἀγροτικῆς κοινωνίας πού εἶναι σήμερα περιθωριακὴ, ὑπολειμματικὴ, ἀπολιθωμένη, μιὰ ἐξιδανικευμένη εἰκόνα μιᾶς προηγουμένης κοινωνίας πού ἔχει τὴ φήμῃ τῆς πιὸ ἰσορροπημένης, πιὸ ἀνθρώπινης, πιὸ φυσικῆς κοινωνίας;

Οἱ πραγματικότητες πού εἶχαν ὑποτιμητικὰ ταυτιστεῖ, στὸ μεταβιτικὸ αἰῶνα 1850-1950, μέ τὴ ρουτίνα, τὸν ἀρχαϊσμό, τὸν ἀναλφαβητισμό, τὴ φτώχεια, τότε πού ἔπρεπε νὰ προωθηθοῦν ἡ πρόοδος, ὁ μοντερνισμός, ἡ ἀφθονία, ἔχουν πιά ἀποκατασταθεῖ σήμερα σάν εἰκόνες μόνο. Ἐτσι, τὰ χθεσινὰ ἀντιπρότυπα ἔγιναν πρότυπα. Ὅσο ἐλκυστικὴ κι ἂν εἶναι γιὰ μᾶς, μιὰ διαφήμιση πού χρησιμοποιοῖ τὴν ξύλινη ρόδα τοῦ νερόμυλου στήν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ ἢ τὴν ποίηση ἐνός ἄλλου ἀνεμόμυλου, γιὰ νὰ μᾶς παρουσιάσει καί νὰ μᾶς πλάσσει κάποιο βιομηχανικὸ προϊόν, δὲν εἶναι ἡ αἴσθησις τοῦ «φυσικοῦ» πού μᾶς ἐρχεται καλπάζοντας (τὸ φυσικὸ δὲν ἔχει πιά καμιά ἐννοια) ἀλλὰ μιὰ ἄλλη μορφή τοῦ πολιτιστικοῦ: «τὸ παραδοσιακό», ὅπως τὸ ξανα-

βλέπει ο σημερινός άνθρωπος. Ή επιστροφή στη φύση είναι απάτη. Πρόκειται για κάτι τό φυσικό που ξαναφτιάχτηκε, που ξανακατασκευάστηκε, κάτι τό ψευτοφυσικό... Έτσι, τό «σύγχρονο χωριάτικο» (τό λεγόμενο «rustique») μέ όλες τίς παράδοξες μορφές του και τίς λειτουργικές αλλαγές τών αντικειμένων πού συνεπάγεται, δέν είναι παρά ένα φτιαχτό φυσικό, τό «φυσικό τής κοουλτούρας τών πόλεων», ή άλλοιωμένη από τόν έκσυγχρονισμό παράδοση, τής όποιας σκοπεύουμε νά κρατήσουμε μόνο τό άδαιο κέλφος για τίς διαφορούμενες ιδιότητές του. Γι' αυτό, δέν είναι ίσως τυχαίο τό γεγονός ότι προσέξαμε τόσο άργά τό μύλο, τό χωριάτικο σπίτι κτλ. Έτσι, φθάσαμε στην προσδοκία τής φύσης και τών τοπιών μέ κάποιες τύψεις συνειδήσεων τών έθνολόγων πού διαπίστωσαν τίς ζημιές πού προκάλεσε στις χώρες τους ή άνεξέλεγκτη έκβιομηχάνιση, ή άγρια καταστροφή τής κοουλτούρας τών παραδοσιακών κοινωνιών. Δέν υπάρχει καμία άμφιβολία ότι πρόκειται για μία πολιτιστική καταστροφή πού είναι πολύ δύσκολο νά άποτρέψουμε τώρα πιά.

Άλλά, ποιός έκτός από τούς έθνολόγους και τούς κοινωνιολόγους έχει μιλήσει μέχρι σήμερα για τήν παραδοσιακή κοινωνία; Πρώτο, οι πολιτικοί, οι τεχνοκράτες, οι άπόστολοι τής νέας προόδου καταδίκασαν τήν παραδοσιακή κοινωνία και τήν άπρηχαιωμένη δομή τής. Δεύτερο, οι φολκλοριστές πού διασηβάθηκαν, μέ τρόπο, τήν άγνωση τής παραδοσιακής κοουλτούρας και μάζεψαν τά άπομεινάρια τής. Ένα τεράστιο έργο συλλογής πραγματοποιήθηκε σε πολλά μέρη τό κόσμου από διάφορες έπιστημονικές έταιρίες και συνετέλεσε στο νά διασωθεί πολυάριθμο υλικό πού θά είχε σίγουρα χαθεί για πάντα. Δέν θά πρέπει όμως νά ξεχάσουμε και τήν καταπληκτική και πολύ μεθοδική εργασία πού έκαναν, στόν τομέα αυτόν, ένας Sebillot ή ένας Van Gennep, για νά αναφέρουμε μόνο τούς σπουδαιότερους. Τόσο όμως οι αισθηματικές συλλογές τών μέν, όσο και ή έπιστημονική εργασία τών δέ, πρέπει σήμερα νά μελετηθούν πάλι και νά περάσουν από τό κόσκινο τής κριτικής. Τρίτο, στό περιθώριο τής έπιστήμης, τά άπομνημονεύματα, μυθιστορήματα και άρθρα πολιτικής δράσης μιας άλλης κατηγορίας στοχαστών συνετέλεσαν στο νά διαμορφωθεί μία εικόνα τής παραδοσιακής κοινωνίας, τής μόνης κοινωνίας πού, κατά τή γνώμη τους, μπορούσε νά έγγυηθεί τή συνοχή τής οικογένειας και τού έθνους.

Όταν ή παράδοση άρχίζει νά εξαφανίζεται, τότε άρχίζει νά προοδεύει ο παραδοσιακισμός. Ήδη, από τό 19ον αιώνα, οι Honoré de Balzac, Frederic le Play, Ernest Renan, Hippolyte Taine, Fustel de Coulanges, κι άκόμα, οι Maurice Barrès, Charles Maurras, δραματίστηκαν τήν ιδανική πολιτεία και τίς υψηλότερες κοινωνικές και πολιτικές άξίες μέσα στά

πλαίσια τής παραδοσιακής κοινωνίας. Τί δραματίστηκαν και τί πρότειναν; Έλαβαν, πρώτα, ύπόψη τους, τά προνόμια τής οικογένειας και τής κοινωνίας, κάτω από τό σύμβολο τής εξουσίας, θεωρημένης σάν μιας φυσικής άρχής κάθε όργάνωσης (φεουδαρχικής, πατριαρχικής, χαρισματικού ήγέτη...). Στη συνέχεια, μετέδωσαν τίς άξίες-κλειδιά τής φεουδαρχικής και θρησκευτικής τάξης στά λαϊκά στρώματα και τίς συνέδεσαν μέ τήν άξία τής γής, τής μητέρας, τής πατρίδας. Χρησιμοποιήσαν όλες αυτές τίς άξίες για νά δικαιολογήσουν και νά διαφυλάξουν τήν παράδοση. Στο όνομα τού σεβασμού τής παράδοσης και τών προγόνων (άλλά πωιόν προγόνων; Έχει ο λαός προγόνους ή τού δά-νεισαν προγόνους;), ζήτησαν από τό λαό νά άνηγθει κάθε μη παραδοσιακή πρόταση. Έτσι, πέτυχαν νά διαιωνίσουν τήν άναπαραγωγή τών προνομίων και τών άνισοτήτων, αναπτύσσοντας και προβάλλοντας τά προσόντα τής άγροτιάς. Ήταν ένας άποτελεσματικός τρόπος νά διατηρηθεί ή άγροτική κοινωνία. Ή επίδραση αυτής τής ιδεολογίας ήταν μεγάλη και πέτυχε νά άνακατασκευάσει τήν «καινούργια παραδοσιακή κοινωνία» τού 19ου και τού 20ου αιώνα.

ο τρόπος παραγωγής

Στήν πραγματικότητα, οι όπαδοί τής παραδοσιακής κοινωνίας είναι οι νοσταλγοί μιας καλά ρυθμισμένης κοινωνίας, στήν όποία ο καθένας είναι τοποθετημένος ανάλογα μέ τό άξίωμα του και τή θέση πού κατέχει στο κοινωνικό οικοδόμημα. Περιττό νά προσθέσουμε όμως ότι κανένας δέν ταυτίστηκε μέ τό λαό πού αριθμητικά τουλάχιστον άποτελεί σχεδόν τό σύνολο τής κοινωνίας. Πώς όμως είναι δυνατό νά φαντάζεται κανείς τόν έαυτό του σε παλάτι αντί μέσα σε άγρόκτημα, ή νά φαντάζεται ότι είναι άφεντικό αντί εργάτης, όταν, στατιστικά, υπάρχουν πολύ λίγες πιθανότητες οι πρόγονοί του νά κατάγονται από τό γενεαλογικό δέντρο ενός ευγενούς ή ενός μεγαλοαστού; Τί είναι λοιπόν εκείνο πού μαγνητίζει τό σύγχρονο άνθρωπο, όταν αντίκρύζει τή σιλουέττα ενός άνεμόμυλου; Θά ήταν ένδιαφέρον νά εξετάσουμε σε βάθος τό θέμα.

Έχουμε υποστηρίξει, και θά τό άποδείξουμε σε μία άλλη εργασία μας πού νά αναλύει τήν κοινωνική συμβολικότητα, ότι ο άνεμόμυλος και ο μυλωνάς αντιπροσώπευαν για πολλούς αιώνες, στις δυτικές μας κοινωνίες, ένα τύπο κοινωνίας τής όποιας τό πρότυπο ήταν φεουδαρχικό. Ή διαπίστωση αυτή ίσως μās δίνει ένα από τά πιθανά κλειδιά τού προβλήματος: τό φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής.

Στά τελευταία χρόνια, συζητήθηκαν ευρύτατα οι έννοιες τής φεουδαρχίας και τής φεουδαρχικής κοινωνίας. Διαπιστώθηκε ότι ο όρος «φεουδαρχικός» άναφερόταν πότε σε σαφή και περιορισμένη έννοια

στis χαρακτηριστικά μεσαιωνικές κοινωνίες και τότε σε πολύ διαφορετικές περιπτώσεις, που είχαν μόνο ένα ή δύο χαρακτηριστικά της φεουδαρχικής κοινωνίας... Δεν νομίζουμε ότι ο όρος αυτός μπορεί να έπεκτείνεται άπειρορίστα, κι αυτό για να μη χάσει το ενδιαφέρον και τη χρησιμότητά που παρουσιάζει. Έπομένως, η έρώτηση για μās είναι: ο φεουδαρχικός τρόπος παραγωγής αντιπροσωπεύει την παραδοσιακή κοινωνία;

Η προσέγγιση του σημαντικού αυτού προβλήματος επιβάλλει μεγάλη ύπομονη για τη συγκέντρωση νομικών κειμένων, χαρακτηριστικών των διαδοχικών ιστορικών περιόδων και των περιφερειακών διαφορών για να καταστεί δυνατό να έντοπισθεί ή ταύτιση ή όχι του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής με την πολύπλοκη παραδοσιακή κοινωνία.

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής είναι ότι οι κοινωνικές σχέσεις είναι στενά δεμένες με τη γη. Αυτή η σχέση με τη γη αντιπροσωπεύει την τριβή των άθροισμένων σχέσεων ανάμεσα στον ήγεμόνα και τον υπήκοο, ανάμεσα στον κυρίαρχο και τον κυριαρχημένο. Βέβαια, δεν είναι αδύνατο να υπάρχουν μισθωτήρια συμβόλαια που να άφορούν ειδικότερα την εκμίσθωση των μηχανημάτων. Οι σχέσεις όμως αυτές, για να χαρακτηριστούν φεουδαρχικές, πρέπει να θεωρηθούν μέσα στα αυστηρά πλαίσια της κοινής χρήσης. Σε άλλες περιπτώσεις, η κατάσταση δεν είναι τόσο ξεκάθαρη. Τα έσοδα δεν έχουν πιά τη σπουδαιότητα των καρπών της κοινής χρήσης, άλλα παίρνουν τη σημασία της αποδοτικότητας του κεφαλαίου. Παράλληλα, αν οι εργαζόμενοι έχουν δικαίωμα κτήσης και χρήσης της γης, ή ιδιοκτησία άνηκει ουσιαστικά σε μια ιεραρχία φεουδαρχών που έχουν δικαίωμα φόρου πάνω στα προϊόντα, όπως και πάνω στις κληρονομίες. Ο φόρος όμως αυτός δεν ίσχυε στην περίπτωση των μηχανημάτων. Αντίθετα, αυτό που ίσχυε ήταν η διαίρεση του έπενδυμένου κεφαλαίου σε διάφορες κατηγορίες (μηχανήματα, διάφορα μερίδια) σύμφωνα με ένα κλασματικό σύστημα που ξαναβρίσκεται στη διανομή των εσόδων. Τό 18ο αιώνα, αν και η δημόσια ιδιοκτησία είναι ακόμα μεγάλη, το φέουδο χάνει ουσιαστικά κάθε πραγματική έννοια. Η πολιτική έξουσία υποδουλώνεται στην έλκυστική έννοια του κέρδους.

Η εξέταση της παραδοσιακής κοινωνίας, κάτω από το πρίσμα των οικονομικο-τεχνικών σχέσεων, επιβάλλει την ταυτόχρονη εξέταση των πολιτικο-οικονομικών σχέσεων. Μετά την εξαφάνιση της κοινής χρήσης, η άνακοπή κάθε δραστηριότητας συνεταιριστικής μορφής σημαίνει και το τέλος του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής.

Είναι γεγονός ότι ο οικουμενικός χαρακτήρας της μεσαιωνικής κοινωνίας μπορεί να άμφισβητηθεί εύκολα. Είναι επίσης γεγονός ότι η άγροτική οι-

κονομία είναι σφικτά δεμένη με τη φεουδαρχία. Υπάρχουν όμως διαφοροποιήσεις. Ο τρόπος ζωής του μύλωνά, π.χ., ως άτομου, είναι ξεχωριστός τρόπος ζωής μέσα στο σύνολο. Διαφέρει από τον τρόπο ζωής του υπόλοιπου λαού, χωρίς όμως ο μύλωνάς να είναι φεουδάρχης, ούτε δουλοπάροικος. Άνήκει, όμως, στο λαό. Αυτή η ξεχωριστή θέση μέσα στην κοινότητα άνηκει στο βιοτέχνη και δημιουργεί μια ιδιαίτερη κατάσταση που πρέπει να λάβει υπ' όψη της τη διάκριση ανάμεσα στο μύλωνά-έλευθερο έπαγγελματία μέσα στο χωριό και στο μύλωνά-εργάτη στην πόλη. Δηλαδή, πρέπει να λάβει υπ' όψη της μια ταξική διάκριση, εδώ, στο πρόσωπο του μύλωνά-μικροαστού και του μύλωνά-προλετάριου. Και στις δύο περιπτώσεις πρέπει να άναγνωρίσουμε ένα τρόπο παραγωγής μη φεουδαρχικό, άλλα άστικό, σ' αυτό το στάδιο των «προβιομηχανικών» ή «προκαταλιστικών» κοινωνιών.

Η εξέταση της μεγάλης μεσαιωνικής περιόδου οδηγεί στο συμπέρασμα του έντοπισμού μερικών μόνο χρονικών διαστημάτων, τυπικών του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής, και συνεπώς στην άπόρριψη της άποκλειστικότητας ύπαρξης του φεουδαρχισμού. Πρέπει δηλαδή να παραδεχθούμε ότι στη διάρκεια της επικυριαρχίας του, ο φεουδαλισμός δεν είναι όμοιογενής. Άδυνατεί να άποτρέψει την ανάπτυξη ενός άστικού τρόπου παραγωγής, και το παράδειγμα των άνεμόμυλων είναι χαρακτηριστικό των πρώτων άστικών μορφών. Επίσης, άδυνατεί να άποτρέψει τον πολλαπλασιασμό των μικρών ιδιοκτησιών που σιγά-σιγά θά κυριαρχήσουν στην άγροτική παραδοσιακή κοινωνία.

Αυτή η συνύπαρξη των διαφόρων παραγωγικών διαδικασιών άποτελεί σημαντική αντίφαση της συνολικής φεουδαρχικής κοινωνίας, άλλα η παραδοσιακή κοινωνία παραμένει πάντοτε ένας κυριαρχημένος κόσμος, δίνοντας την έντύπωση ενός όμοιογενούς κοινωνικού μορφώματος, την έννοια του όποιου υπογράμμισαν ύπερβολικά πολλοί μελετητές. Παρά τη συγγραφή πολλών μελετών, δεν κατορθώθηκε να όριστούν μερικά συγκεκριμένα κριτήρια ειδικά για το φεουδαρχικό και τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Μπροστά στην έλλειψη τέτοιων σχημάτων, παρατηρούμε, μέσα στη φεουδαρχική κοινωνία, αυτή την άνιση και μεταβαλλόμενη συνύπαρξη δύο τύπων δομών που με δυσκολία μπορούμε να διακρίνουμε τα χαρακτηριστικά τους: 1) Πρόκειται πρώτα για τη φεουδαρχική δομή που άφραζε την εκμετάλλευση του φέουδου, όπου κατοικούν άγρότες έξαρτημένοι από την εργασία της γης. Κοντά σ' αυτήν άναπτύσσεται μια μικρή ιδιοκτησία. Παράλληλα, όμως, υπάρχουν και πολλοί άστοί που κατέχουν πολλές άγροτικές ιδιοκτησίες στην έπαρχια. Σε τί διαφέρουν από το φεουδάρχη; Με άλλα λόγια, βρισκόμαστε μπροστά στο διαχωρισμό της ιδιοκτησίας από την εκμετάλλευση. 2) Η

δεύτερη δομή αφορά την άστική καπιταλιστική δομή, που εμφανίζεται γύρω από την αξιοποίηση και εκμετάλλευση των μηχανημάτων.

Στό σημείο αυτό μάς δόθηκε η δυνατότητα να διαπιστώσουμε μία κινητικότητα μεταξύ άστών-ευγενών που έντοπισαμε ειδικότερα στην περιοχή της Νοτίου Γαλλίας, στο επίπεδο της συμμετοχής στη διοίκηση της πόλης (Capitoul) και που προέρχεται από τη διαδικασία απόκτησης αγαθών και περιουσιών. Από την άλλη μεριά οι συνθήκες ζωής των δύο αυτών κοινωνικών στρωμάτων όχι μόνο διαφέρουν ελάχιστα, αλλά, τις περισσότερες φορές, ταυτίζονται στο επίπεδο της διαχείρισης της γης.

Η πραγματικότητα αυτή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι τα συμβόλαια εκμίσθωσης της γης και των μηχανημάτων αποτελούν καθαρά άστικές σχέσεις. Υπάρχουν πολλά συγκεκριμένα γεγονότα, στην ύπερδομή και στην ύποδομή, που επιτρέπουν την ύπαρξη—εκτός από το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής—ποικίλων σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. "Αν η πώληση της ιδιοκτησίας των ευγενών και του κλήρου, ή η ελεύθερη απόκτηση, κατασκευή και διαχείριση των μύλων, δεν είναι στοιχεία αρκετά για να μās επιτρέψουν να θεωρήσουμε το φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής σαν το καλύτερο κριτήριο των σχέσεων ιδιοκτησίας-εκμετάλλευσης, τότε αυτό σημαίνει ότι, ανάλογα με τον τόπο και το χρόνο, επιβάλλεται να προσδιοριστούν διάφοροι συνδυασμοί διαφορετικών τρόπων παραγωγής.

Το γεγονός ότι η παραδοσιακή κοινωνία δεν περιορίζεται μόνο στο φεουδαρχικό τρόπο παραγωγής, δεν σημαίνει ότι η έρμηνεία της είναι αδύνατο να θεμελιωθεί πάνω στον τρόπο παραγωγής, στα πλαίσια της οποίας η σχέση κυρίαρχου/κυριαρχούμενου γνωρίζει μεταβολές. Κατά τη μεγάλη χρονική διάρκεια των παραδοσιακών κοινωνιών (προβιομηχανικών), που μένουν στο περιθώριο των ιστορικών και πολιτικών ρευμάτων και τεχνο-οικονομικών επαναστάσεων, είναι προτιμότερο να μιλάμε για μία άστική ή προκαπιταλιστική σχέση.

Την άποψη αυτή υποστηρίζουμε για δύο βασικούς λόγους: 'Ο πρώτος αφορά τον κατακερματισμένο χαρακτήρα της παραδοσιακής κοινωνίας. 'Αντίθετα με τον καπιταλισμό που συγκεντρώνει κεφάλαια, μηχανήματα και πληθυσμό, ο στοιχειώδης εξοπλισμός της παραδοσιακής κοινωνίας παραμένει διαμελισμένος. 'Ο μύλος, π.χ., βρίσκεται παντού, στο βουνό, στην παραλία, στο ποτάμι, στην κοιλάδα, με ποικίλες μορφές και λειτουργίες, ανάλογα με τις περιφερειακές τυπολογικές διαφορές. 'Ο δεύτερος λόγος αφορά το χωριάτικο χαρακτήρα της. 'Ενώ η μεγάλη βιομηχανία δημιουργεί στερεότυπα και μία όμοιομορφία της οικονομικής δραστηριότητας (μηχανήματα, παραγωγή), σε περιφερειακό και έθνικό επίπεδο, συγκεντρώνοντας

ταυτόχρονα, στα πλαίσια των ανωνύμων εταιριών, ιδιοκτήτες κεφαλαίων και εργάτες, στην παραδοσιακή μικρο-οικονομία όλες οι διαστάσεις παραμένουν τοπικές, στο επίπεδο του χωριού και της κοινότητας. Τίποτα δεν είναι όμοιομορφο, τίποτα δεν είναι το ίδιο, όλα έχουν δικά τους χαρακτηριστικά γνωρίσματα. 'Ακόμα και όταν ο χώρος είναι γεωγραφικά περιορισμένος, οι σχέσεις (εργασιακές, συγγενικές) δεν περιπλέκονται για να δημιουργήσουν δυσκολίες συμφερόντων.

άγροτικές κοινωνίες, παραδοσιακές κοινωνίες

Η σύγχυση που επικρατεί στους επιστημονικούς κύκλους όσον αφορά τη χρησιμοποίηση διαφόρων όρισμών και εκφράσεων, οφείλεται, κατά κύριο λόγο, στο γεγονός ότι η έθνολογική έρευνα της παραδοσιακής κοινωνίας ενδιαφέρθηκε, για ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, να μελετήσει τους πύο άπομακρυσμένους πολιτισμούς πρίν μελετήσει (δπως θά ήταν πίο λογικό) τους πλησιέστερους.

Είναι άπαραίτητο, στην προσπάθειά μας να βελτιώσουμε την κατάσταση, να παραμερίσουμε μία αντίθεση χωρίς ουσιαστικό περιεχόμενο, που συμβάλλει στη διατήρηση των όρολογικών παρεξηγήσεων. Πρόκειται για την αντίθεση των χαρακτηρισμών: παραδοσιακός/τεχνολογικός.

Παραδοσιακή κοινωνία είναι ή κοινωνία που μεταδίδει, από γενιά σε γενιά, τά πρότυπα της, την αντίληψη της για τόν άνθρωπο, με τη βοήθεια ενός ιδεολογικού, θεσμικού και πολιτιστικού συστήματος. 'Ο στόχος της κοινωνίας είναι γενικότερα ή διαιώνιση της, ή αναπαραγωγή της. 'Ετσι, κάθε κοινωνία είναι συντηρητική, παραδοσιακή. 'Αντίθετα, ή τεχνολογική κοινωνία είναι ή δική μας, σύγχρονη, βιομηχανική, άστική κοινωνία. 'Ακολουθώντας δηλαδή τόν παραπάνω συλλογισμό, όδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι ή τεχνολογία αρχίζει ουσιαστικά με τήν έποχή της άτμομηχανής. 'Αποψη αρκετά έξοργιστική. 'Αν ό όρος «τεχνολογία» δεν επιτρέπει καμιά άξία διάκρισης, κανένα διαχωρισμό, τό ίδιο θά έπρεπε να συμβαίνει και με τόν όρο παράδοση. Στο σημείο αυτό είναι προτιμότερο να συμβουλευτούμε τόν όρισμό τού οικονομολόγου W.W. Rostow: «'Από ιστορική άποψη, στόν όρο παραδοσιακή κοινωνία, αναφέρεται όλη ή περίοδος πρίν τόν Νεύτωνα: οι κινεζικές δυναστείες, ό πολιτισμός της Μ. 'Ανατολής και της Μεσογείου, ό κόσμος της μεσαιωνικής Εύρώπης. Σ' αυτά, προσθέτουμε και τίς κοινωνίες μετά τόν Νεύτωνα, πού, για άρκετό καιρό, παραμένουν ξένες ή άδιάφορες στήν ικανότητα της χρησιμοποίησης από τόν άνθρωπο τού φυσικού περιβάλλοντος, μέ σκοπό τή βελτίωση της οικονομικής τους κατάστασης».¹

1 W.W. Rostow, *Les étapes de la croissance économique*, Le Seuil/Points, Paris 1963.

Η άποψη της αμερικανικής ανθρωπολογίας χρησιμοποιεί την έννοια της αγροτικής κοινωνίας ή «της χωριάτικης κοινωνίας». Οι κλασικές αγροτικές κοινωνίες είναι η αγροτική έκφραση των προβιομηχανικών πολιτισμών με άνεπτυγμένη έμπορευματική και βιομηχανική οικονομία, εύρεια χρήση του νομίσματος, ταξική δομή, και μέ βασικό σκοπό των παραγωγών την, με κάθε δυνατό τρόπο, επικράτηση μέσα στο στίβο της αγοράς. Ο προαναφερόμενος όρισμός της παραδοσιακής κοινωνίας του G. Foster² είναι, χωρίς άμφιβολία, ό πιο κατάλληλος, αφού προσπαθεί να κατασκευάσει ένα πρότυπο συμπεριφοράς του αγρότη, του χωριάτη, και να μελετήσει τους ρυθμιστικούς μηχανισμούς αυτής της συμπεριφοράς. Η συμφωνία μας κατ' αρχήν με τον όρισμό αυτό δεν σημαίνει ότι ακολουθούμε τη σκέψη του Foster σέ όλα της τα σημεία. Κατά τη γνώμη μας, τό πρωταρχικό πρόβλημα πού ζητάει τη λύση του είναι άν η αγροτική κοινωνία είναι έπαρκής για να αντιπροσωπεύσει τό περιεχόμενο της παραδοσιακής κοινωνίας. Έχουμε λόγους να πιστεύουμε ότι τείνει να περιορίσει τό νόημα του παραδοσιακού στά στενά πλαίσια της αγροτικής ζωής. Σέ μία παρόμοια περίπτωση, πώς είναι δυνατό να έκτιμηθεί τό θέμα της βιοτεχνίας;

Οι αγροτικές κοινωνίες πού μάς απασχολούν παρουσιάζουν δείγματα βιομηχανίας, κι άν περιορισθήκαμε μόνο στό μύλο πού έχει ταυτόχρονα μία θεμελιώδη όσο και ούσιαστική άξία, δέν άγνοούμε τη σημασία των υπολοίπων επαγγελμάτων και βιοτεχνιών. Τέτοιες παρατηρήσεις δημιουργούν προβλήματα πού, χωρίς να καταδικάζουν τις αγροτικές κοινωνίες, πρέπει απαραίτητα να μελετηθούν. Άπό τη δική μας σκοπιά θά είχαμε να προτείνουμε έναν όρισμό της αγροτικής παραδοσιακής κοινωνίας, πού συγκεντρώνει τά σημαντικότερα στοιχεία των έρευνητικών συμπερασμάτων μας και περιλαμβάνει υποθέσεις πού, άν άποδειχθούν σωστές και γόνιμες, θά επιβεβαιώσουν την έγκυρότητα της κοινωνιολογικής προσέγγισης πού υιοθέτησαμε.

Η αγροτική παραδοσιακή κοινωνία αποτελείται από τό σύνολο των κοινωνικών ομάδων πού χαρακτηρίζονται από τις σχέσεις τους με τη γη, από την έξαρτημένη οικονομική τους θέση, από μία τεχνολογία στοιχειώδη αλλά αρκετά πολύπλοκη, και από πολιτιστικές παραγωγές άμεσα δεμένες με τις δραστηριότητες της εργασίας. Αυτές οι κοινωνικές ομάδες αντιπροσωπεύουν τη συνολική κοινωνία, μπορούν και συνυπάρχουν στά πλαίσια ενός άλλου τύπου κοινωνίας (βιομηχανικής, άστικής, καπιταλιστικής, σοσιαλιστικής). Η σχέση με τη γη είναι πρωταρχική (γεωργία, κτηνοτροφία) και συνεπάγε-

ται πάντοτε την ύπαρξη προσωπικών σχέσεων άνισης εξάρτησης, γειτόνευσης και άλληλοβοήθειας.

Ίδεολογικά, οικονομικά, κοινωνικά, ή αγροτική παραδοσιακή κοινωνία χαρακτηρίζεται από μία κυριαρχημένη θέση στά πλαίσια του φεουδαρχικού τρόπου παραγωγής, ή του άστικού τρόπου παραγωγής, πού δέν άποκλείει ούτε τη μικρή ιδιοκτησία ούτε μία όποιαδήποτε κοινωνική και γεωγραφική κινητικότητα. Πρόκειται, μέ άλλα λόγια, για μία κοινωνία πού παράγει περιορισμένη ποσότητα αγαθών, ό,τι είναι απαραίτητο για την επιβίωση, έξασφαλίζοντας την ίκανοποίηση των κυρίαρχων τάξεων, ύπομένοντας τους έπιβαλλόμενους φόρους, και τέλος διαθέτοντας ένα μέρος των αγαθών στίς λαϊκές αγορές και τά πανηγύρια.

Τεχνολογικά, ή στοιχειώδης μηχανοποίηση μπορεί να φθάσει σέ αρκετά προχωρήματα επίπεδα, αλλά ούσιαστικά περιορίζεται στην πρωτογενή μετατροπή των προϊόντων, χρησιμοποιώντας συστηματικά τη φυσική ενέργεια (άέρα, νερό) και άκολουθώντας τις οδηγίες της κοινωνικής και φυσικής οικολογίας σέ συνάρτηση με τις μονάδες άτομικής ή συλλογικής παραγωγής. Πολιτιστικά, οι κοινωνικές ομάδες χαρακτηρίζονται από μία ποικιλία εκδηλώσεων (άρχιτεκτονική, έργαλεία, επίπλωση, διακοσμητικά άντικείμενα άφ' ενός και λαϊκή παράδοση άφ' έτέρου). Όλα αυτά τά πολιτιστικά φαινόμενα διατηρούν άμεσες σχέσεις με τις πρακτικές της εργασίας, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι δέν επηρεάζονται από την κυρίαρχη ιδεολογία και από την έπιστημονική, θρησκευτική, πολιτική διάνοηση της συνολικής κοινωνίας. Επομένως, ύπάρχει ένας ολόκληρος κόσμος του φαντασιακού, του λαϊκού φαντασιακού, πού πρέπει να μελετηθεί και να άναγνωρισθεί ή άξία του. Η πιστοποίηση αυτής της άξίας άποτέλεσε ένα από τά πρώτα θεωρήματα της έρευνας μας των άνεμόμυλων και του μυλωνά, της τεχνολογίας και της κοινωνίας. Παράλληλα, όμως, τά πρέπει ν' άποτελέσει και την αρχή νέων άναλύσεων της κοινωνικής συμβολικότητας του λαϊκού πολιτισμού. Άν παρόμοιες μελέτες πραγματοποιηθούν, τότε μέσα από τις ποικίλες ιδιαιτερότητες θά άναγνωρισθεί ή δύναμη της σταθερότητας, ή δύναμη της παράδοσης.

Άν στό οικοδόμημα του άνεμόμυλου άναγνωρίσαμε τη σπουδαιότητα ενός ολόκληρου παραδοσιακού αγροτικού πολιτισμού, αυτό δέν σημαίνει ό,τι δέν έπαιξε πρωταρχικό ρόλο και ό τρόπος παραγωγής. Άναγνωρίζοντας στη μορφή του μύλου τό σύμβολο μίας τεχνολογίας πού κυριάρχησε ένα πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, προσπαθήσαμε να άποδείξουμε τη σημασία του τρόπου παραγωγής. Μία άνάλογη άνάλυση θά μπορούσε να φέρει σέ φώς την άνάπτυξη των δομών πού έξασφάλισαν τό θρίαμβο της άτμομηχανής. Η προσπάθειά μας θέλησε να ύπογραμμίσει ότι μέσα στά πλαίσια του φε-

2. A. Eliard, «La société paysanne et le modèle de l'image du bien limité: étude critique», *Annales de l' Université de Toulouse Le Mirail*, Homo XII, 1973.

ουδαρχικού τρόπου παραγωγής υπήρξαν διάφοροι συνδυασμοί σχέσεων ανάμεσα στην ιδιοκτησία και την εκμετάλλευση. Γι' αυτό, εξ' άλλου, δεν μās εξέπληξε το γεγονός ότι, μέσα στο 19ο αιώνα, και για ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα, η τέχνη του μύλου γνωρίζει καινούργια άνθηση (σύντομη βέβαια) χωρίς την ύπαρξη φεουδαρχικών επιταγών.

Από το 12ο μέχρι το 19ο αιώνα, ο μύλος αποτελει το κλειδί της οικονομίας, και η διαιώνισή του μαρτυρεί τη δύναμη παραδόσεων ριζωμένων μέσα στις λαϊκές κοινωνίες. Ποιά είναι τα συστατικά στοιχεία της παράδοσης; Πρώτο, η τεχνική που διαιωνίζεται με κάθε δυνατό τρόπο με τη βοήθεια των προφορικών και πρακτικών διδασκαλιών, που αποσκοπούν στην επανάληψη, την απομίμηση προτύπων, την κληρονομική μεταβίβαση του επαγγέλματος. Δεύτερο, η κοულτούρα που χαρακτηρίζεται από τη γενεσιουργό δύναμη των εικόνων και των αντικειμένων του πολιτισμού. Ο μύλος, οίκουμενική τεχνική, αλλά και πολιτιστική εικόνα, χαρακτηρίζει την κοινοτική, χωριάτικη οικονομία παραμένοντας πάντοτε στο επίκεντρο της λαϊκής δραστηριότητας, της αγροτικής εργασίας, της λαϊκής γιορτής. Έτσι, η παράδοση ρυθμίζει τη διαδικασία εγκατάστασης και κατασκευής, όπως και τη διαδικασία της πολιτιστικής αναπαράστασης. Ένω τό συμβόλαιο εργασίας και εκμετάλλευσης αλλάζει με τον καιρό, τὰ άτομα, οί οικονομικές και δημογραφικές συνθήκες, τὰ σχήματα της σκέψης και της πράξης διαιωνίζονται αναλλοίωτα μέσα στην παραδοσιακή κοινωνία μέχρι τη στιγμή του άργου κατακερματισμού της σε χωριά.

Η προσπάθειά μας θέλησε ν' αποδείξει τη σημαντική θέση της βιοτεχνίας στην παραδοσιακή κοινωνία. Ειδικότερα, μιά παρόμοια μελέτη δεν θα μπορούσε να περιοριστεί στην τεχνολογική άποψη μόνο, αλλά, υποχρεωτικά, έπρεπε να ένεκταθεί και

στις πιο λεπτές μορφωτικές, οικονομικές, κοινωνικές επιπτώσεις που κρύβονται πίσω από κάθε τεχνικό κατασκευάσμα και, πριν απ' όλα, στην κοινωνική στρωμάτωση.

Ο άστος, ο έργατης, ο γαιοκτήμονας, δέν κατοικούν σε σπίτια της ίδιας κατηγορίας. Αυτό όμως δέν σημαίνει ότι τὰ σπίτια αυτά κατασκευάστηκαν με βάση μόνο τό κριτήριο της οικονομικής-εξοδηματικής κατάστασης. Ένα ολόκληρο πλέγμα τεχνικών συνταγών εκδηλώνεται και χαρακτηρίζει τό γνήσιο πολιτισμό της περιοχής.

Τό αντικείμενο της έρευνάς μας ήταν και εξακολουθεί νά είναι η παραδοσιακή τεχνολογία που την έντοπίζουμε στο μέσο παραγωγής του άνεμόμυλου μέσα στον ευρωπαϊκό χώρο. Σάν ένα από τὰ βασικότερα μέσα παραγωγής μιάς ολόκληρης έποχής, ο ρόλος του άνεμόμυλου δέν ήταν μόνο τό άλεσμα, ήταν και κοινωνικός. Τό άτομο που τόν χειρίστηκε, η σχέση «άφεντικού-πελάτη», και οί κοινωνικές σχέσεις της παραδοσιακής κοινωνίας μέσα από τό πρίσμα της λειτουργίας του άνεμόμυλου, όλα αυτά αποτελούν σίγουρα ένα σημαντικό θέμα έθνολογικής ανάλυσης, που θά μπορούσε νά δικαιολογήσει, όχι μιά έρευνα για την άπαθανάτιση ενός έρειπίου και την ίκανοποίηση μιάς νοσταλγίας, αλλά μιά πραγματική, τεκμηριωμένη, έπιστημονική έρευνα.

Αν σήμερα, σε πολλές κοινωνίες, είναι δυνατό νά διαπιστωθεί ένα κράμα του σύγχρονου και του παραδοσιακού, δέν υπάρχει άμφιβολία ότι πρόκειται για την τελευταία θανάσιμη φάση της μάχης ανάμεσα στη βιοτεχνία και τη βιομηχανία. Από τη μάχη αυτή, όλα δείχνουν ότι η παραδοσιακή κοινωνία, σάν ένα οικονομικό, κοινωνικό, τεχνικό, πολιτιστικό σύστημα, που αποτελείται από ένα μικρόκοσμο του χωριού, και του όποιου χαρακτηριστικό σύμβολο είναι ο κόσμος του μύλου, είναι η μεγάλη νικημένη.